

Володимир Ляхоцький

**НЕВІДОМІ ДОКУМЕНТИ ПРО ЖИТТЯ ІВАНА ОГІЄНКА
(на матеріалах фонду Українського державного університету
у м. Кам'янець-Подільському)**

Багатогранна діяльність визначного українського вченого-мовознавця, книгознавця і бібліофіла, історика, публіциста і поета, видавця і редактора, перекладача українською мовою Біблії, педагога, політичного, громадського та релігійного діяча Івана Івановича Огієнка (митрополита Іларіона) в добу незалежності України привертає все більшу увагу широкої громадськості та дослідників.

Свідченням тому є активне виявлення і вивчення сучасними науковцями його творчої спадщини, дослідження державотворчої, громадської, перекладацької, релігійної діяльності. Останнім часом світ побачили сотні різних за значенням, формою та масштабами розвідок, повідомлень, інформацій, матеріалів "огієнківських" конференцій, читань, круглих столів. Протягом двох років група ентузіастів - працівників бібліотеки Львівського державного університету ім. І.Франка у співпраці із З.Тімеником готують чергову бібліографію праць Івана Огієнка.

На жаль, публікації, які висвітлюють життя і діяльність видатного представника українського народу, навіть бібліографія, яка увірала в себе понад тисячу вісімсот найменувань, далекі від вичерпності і повноти. Більшість матеріалів демонструє недостатність джерельної бази, почасти - кон'юнктурний, поверхневий характер. Назріла необхідність створення фундаментальної праці, яка б всебічно і правдиво висвітлювала вклад цієї непересічної постаті у розбудову української державності, розвитку національної науки педагогіки, культури. Початок такій роботі уже покладено. Першими цеглинами у підвалині майбутньої праці про життя і діяльність І.І.Огієнка, на нашу думку, є глибокі дослідження на основі архівних документів, оприлюднені В.Качканом, М.Тимошком, І.Тюрменко, А.Колодним, М.Кирюшко і Л.Филипович.

Мета даного повідомлення - привернути увагу всіх, хто небайдужий до нашої історії та її визначних особистостей до джерельної бази просопографічних студій. Зокрема, в результаті різнобічної діяльності І.І.Огієнка відклався багатогранний документальний масив у архівосховищах України, а також за її межами: в архівах Австрії, Австралії, Великобританії, Італії, Канади, Німеччини, Польщі, США, Швейцарії та ін. країн. Ми хочемо наголосити, що значна частина цього масиву не проаналізована науковцями, не описана дослідниками, а тому і майже не залучена досі до наукового обігу. Надзвичайно цінний документальний скарб зібрано дбайливими руками архівістів у фонді Кам'янець-Подільського українського державного університету, фундатором і першим ректором якого в буремні роки української революції був І.Огієнко. Пам'ять історії документально зафіксувала його громадянський подвиг, пік політичного злету, організаторського і педагогічного таланту, миттєвості найяскравішого щастя служіння своєму народові, причетності до подій епохального значення, що відбувалися у неймовірній спресованості часу. В цьому вирі не зігнувся, не покривив душею, ні на секунду не зрадив совісті своїй їх скромний учасник Іван Іванович Огієнко. Це були роки, за власним його висловлюванням, незабутнього величного воскресіння України, пережиті ним - не простим глядачем, а посильним культурним працівником й активним їх творцем. (Наша культура. - 1935. - Кн. 7. - С. 444).

Цінність фонду Р-582, що зберігається у філіалі державного архіву Хмельницької області у м. Кам'янець-Подільському, полягає не лише у деталізованому документальному свідченні про історичні події на кам'янецькій землі, що стала у 1919-1920 рр. центром боротьби за свободу і незалежність народу України, а й в тому, що вони дають можливість на тлі революційних перетворень показати безпосередніх їх учасників, кожну окрему людину. Саме тому, знайомлячись з найчисельнішим та інформаційно насиченим фондом архіву (1518 одиниць зберігання), хоч він охоплює лише три роки - 1918-1920, ми мали змогу поцінувати важливість цих джерел для біографічних досліджень. Документи університетських структур канцелярії, учбової частини, ради студентських представників, бібліотеки та ін., подають важливі факти про діяльність І.Огієнка, але, на нашу думку,

VI. Огляди архівних фондів

найбільш цінні ті, що доповнюють новими фактами огієнківську біографію, розкривають основні риси характеру, емоційний ряд, притаманних Огієнку як людині, як часточці вселенського людського буття.

А тому ми зупинили свою увагу передусім, на справах за №№ 13, 14, 15 40, 99, найбільш насичених за змістом саме такою інформацією (Оп. 1). Слід відзначити відсутність будь-якої структури і хронології у їхньому формуванні. Документи, вміщені у справах, поділяються на офіційні і неофіційні. До першої категорії ми відносимо такі, що мали обіг у діловодстві того часу (особова справа першого ректора університету, метрика, довідки, свідоцтва тощо). До неофіційних - листування, стенограми телефонних розмов, спогади та ін.

Розчарування викликає знайомство з особою справою І.Огієнка (Оп. 2. — Спр. 177). Жодного оригінального документу в ній не відклалося. Тільки низка копій другорядних довідок. Такий стан справи неприродний. Огієнкознавці чудово знають надзвичайну системність і навіть педантизм, притаманні І.Огієнкові в організації роботи з будь-якими документами, а це дає підставу на два припущення.

Перше: при призначенні на посади міністра освіти та мистецтва (6.01.1919), міністра культів (16.09.1919), головноуповноваженого міністра уряду УНР (15.11.1919) документи могли бути переміщені в особову справу управління кадрів ради народних міністрів. Але в такому разі І.Огієнко мусив би залишити у відділі кадрів університету адміністративно, або ж юридично засвідчені копії з оригіналів. Друге: основний комплекс офіційних документів з цієї справи міг бути вилучений відповідними органами, які надзвичайно присіплювали відслідковували формування архівних фондів, їх перебіг, всіх, так званих, буржуазно-націоналістичних українських діячів. Вірогідно все-таки, на нашу думку, що під натиском червоного війська, залишаючи з урядом УНР Кам'янець-Подільський, професор-урядовець повівся надзвичайно обачливо, забравши всі найцінніші документи з собою. Як було в дійсності, ми дізнаємося тоді, коли архів митрополита Іларіона (І.Огієнка), що нині належить консисторії української греко-православної церкви в Канаді (м.Вінніпег), буде упорядковано, описано й до нього буде відкрито доступ. А може лише тоді, коли зусиллями багатьох прогресивно мислячих патріотів України в Канаді і на її теренах стане можливим повернення архіву, книгозбірні і праху одного з кращих представників української еліти митрополита Іларіона на Батьківщину. Тоді, без сумніву, працівники державних архівних установ України забезпечать належний рівень їх обліку, збереження та використання. В зв'язку з цим стає актуальним давно назріле питання створення в Україні Державного архіву української діаспори та еміграції.

Унікальним є виявлений у фонді документ на чотирьох рукописних сторінках - єдині спогади про дитячі роки І.Огієнка. Їх автор - вчитель Брусилівської державної чотирирічної школи, де з 1892 по 1896 роки навчався Іван Огієнко - Іван Григорович Сливка. Він добре знав майбутнього професора з 1894 р., саме тоді по-справжньому полюбив обдарованого напівсироту, став йому наставником, помічником і другом. (Наша культура. - 1935. - Кн. 7. - С. 446). Завдяки безпосередній підтримці і допомозі вчителя, маленький Іван прилучився до творчості - почав писати свої перші вірші, поеми; зацікавився періодикою; почав готуватися до вступу в Київську військово-фельдшерську школу; завершив навчання в школі першим учнем. Він через все життя проніс глибоке "закохання до науки", привите йому І.Сливкою. Більше як два десятки років по тому, вони знову зустрілись: це було у Кам'янці 1918 року. Тоді вони співпрацювали в університеті: І.Огієнко - ректором, І. Сливка - бібліотекарем. Пишаючись своїм вихованцем, Іван Григорович відтворив для історії початок його великого праведного шляху в життя (Спр. 13. - Арк. 24-24 зв., 25-25 зв.). Зважаючи на цінність документу, вперше оприлюднюємо його, зберігаючи правопис оригіналу.

Джерелом висвітлення подальших життєвих кроків є свідоцтво, виписане 19 травня 1896 р. Брусилівським волосним старшиною 14-річному "селянину м.Брусилова, сину рядового Івана Андрієва Агієнко-Огієнко, Івану Івановичу Агієнко-Огієнко про те, що він звільняється з селян м.Брусилова для вступу до Київської військово-фельдшерської школи" (Спр. 13. - Арк. 82). Тут же у справі - свідоцтво за №1138, видане 1 серпня 1900 р., про закінчення І.Огієнком з відзнакою цієї школи. Свідчень про трілітню службу І.Огієнка фельдшером у відділенні психічних та нервових хвороб Київського військового шпиталю, складення екстерном з відзнакою іспитів на матури (атестати зрілості) в Острозькій класичній гімназії 1903 р. не виявлено. Роки навчання і праці майбутнього вченого і

VI. Огляди архівних фондів

державного діяча в Київському університеті св. Володимира представлені у фонді фрагментарно. Основні документи цього періоду зберігаються в Державному архіві м. Києва (Ф. 16).

Але свідчення про цей час все-таки збереглися у фонді Кам'янець-Подільського університету. Це витяг з метричної книги "про взяття шлюбу 11 червня 1907 року у Вознесенській церкві м. Брусилова селянином-студентом Іваном Івановичем Огієнком і селянкою Домінікою Данилівною Литвинчук" (Спр. 13. - Арк. 79-79 зв.). Документ засвідчено, що "таїнство" це, яке здійснив священик Ніканор Сташевський, відбулося в тій самій церкві, де 25-років перед цим було охрещено і новоявленого на світ Івана Огієнка.

Про плідну, насичену наукову працю молодого вченого протягом 1908-1915 рр. свідчать не лише її результати - публікації, а й листування з колективами редакцій і видавництв, які друкували Огієнкові твори, рахунки гонорарів, звіти та повідомлення про їх реалізацію. Цей процес знайшов яскраве документальне відображення у ході підготовки до друку і продажу праць І. Огієнка "Ключ Разум'я" Іоаннікія Галатовського, южнорусского проповьдника XVII в., "Українські граматичні терміни". "Огляд українського язикознання". "Словарь иностранных слов", "Словарь географических имен", "Об ударении в собственных именах исторических лиц", "Где писать два Н" та ін. (Спр. 14. - Арк. 71, 97-99, 103-108). Цінність виявлених документів полягає, зокрема, і в тому, що вони, вказуючи на гонорар, отриманий автором, дають відомості про кількість використаного на те чи інше видання паперу, грошових витрат на набір тексту, обкладинки, брошуровки і т.ін. Крім цього, вони містять дані про наклад книг. Наприклад, чотири останні названі нами найменування були видруковані відповідно накладом 8012, 2120, 2200 та 2100 екземплярів (Арк. 71-71 зв.).

Отримуючи вагомий (на той час) гонорари, І. Огієнко прагнув їх раціонально використовувати. Не зробив він виключення і в звичному для всіх громадян того часу з середнім достатком оформленні процедури страхування свого життя.

В архіві зберігся страховий поліс від 9 липня 1914 р. його та Домініки Данилівни на 2 тис. крб. терміном на 20 років (Спр. 14. - Арк. 12-13).

Маючи кошти, шануючи батьківську землю, від природи людина не скупа, І. Огієнко прагнув надати допомогу в становленні закладів освіти на рідній Брусилівщині. Земляки давали йому на це всі повноваження. Документ від 7 липня 1913 р. за підписом Брусилівського волосного старшини засвідчує одностайно прийняте сільським сходом рішення про призначення І. Огієнка уповноваженим "клопотати на свій розсуд на користь товариства" про відкриття в Брусиліві Вищого початкового училища (Спр. 14. - Арк. 83). Здолавши довгий тернистий шлях царського бюрократичного державного механізму, направлено проти жадоби до знань "неотесаних малоросів", він виправдав довіру земляків і школу заснував, підібравши для неї вчителів, постійно допомагаючи коштами, формуванням бібліотеки.

Інтерес дослідників викличе і нечисельна, але насичена окремими фактами біографії Івана Огієнка, група документів: різного типу довідок та посвідчень. Так, наприклад, із виданого 5 червня 1917 р. Київською чоловічою гімназією довідки стають зрозумілими причини звільнення І. Огієнка з військової служби "по занимаемой им должности" (Спр. 13. - Арк. 66.).

Інше посвідчення, видане командиром Подільського українського корпусу 11 лютого 1919 р. уже міністру народної освіти, надавало йому право, незважаючи на обмеження військового часу на цілодобове пересування по місту Вінниці (Спр. 13. - Арк. 50). Окремим посвідченням від 15 березня 1919 р., за підписом Подільського військового комісара І. Огієнку надавалось право службової поїздки до Тернополя і Станіслава (Спр. 13. - Арк. 65).

Такою лаконічною ж за формою та інформативно насиченою групою документів виступають запрошення. Вони ілюструють широкий діапазон наукових і громадських зацікавлень у різні роки життя професорського стипендіата, члена ради міністерства освіти, міністра культури УНР та ін. Зокрема, картки, що відклалися у фонді, свідчать про роботу І. Огієнка в комісії з питань вивчення історії древнього міста "Старий Київ" (1912 р. - Спр. 15. - Арк. 77; 1913 р. - Спр. 15. - Арк. 67, 159), комісії художньо-промислового музею (1913 р. - Спр. 15. - Арк. 262), товариств шанувальників древньої писемності (1913 р. - Спр. 15. - Арк. 106), секції паперу і друкарської справи Київської виставки (1912-1913 рр. - Спр. 15. - Арк. 9, 79), Українському науковому товаристві у Києві (1913

VI. Огляди архівних фондів

р. - Спр. 15. - Арк. 201), підкомісії по придбанню для Української Академії Наук друкарні (1918 р. - Спр. 15. - Арк. 94), комісії по пристосуванню помешкання Київського кадетського корпусу для Державного українського університету (1918 р. - Спр. 15. - Арк. 72). Глибоко шануючи І.Огієнка як ректора університету, професора-фахівця, емігрантська молодь України запросила його на свій третій з'їзд представників українських студентських громад у Польщі, для обговорення проблем організації освіти за межами України (1921 р. - Спр. 40. - Арк. 43-43 зв.).

Надзвичайний інтерес і цінність для дослідників має текст запису телефонної розмови між ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету І.І.Огієнка і членом Директорії УНР Ф.П.Швецом, який, за дорученням уряду, вів переговори про призначення професора міністром освіти. Запис, здійснений черговим телефоністом, цікавий, насамперед, тим, що він дає можливість наблизитись до розкриття ще одного невідомого факту біографії, про який І.Огієнко згодом ніколи не згадував, чим він не порозумів у перші розвідки про нього, що з'явилися в сучасній історії. Мова йде про приналежність Івана Огієнка в роки революції до того чи іншого політичного угруповання. Автори новітніх досліджень, йдучи за І.Огієнком, настійно наголошують на позапартійності останнього. Автор цих рядків має свою точку зору, яку вперше виносить на обговорення огієнкознавців.

Наші дослідження, які ґрунтуються на детальному вивченні документального масиву численних архівних фондів доби української революції, дають підстави зробити висновок про належність І.Огієнка до української партії соціалістів-федералістів.

Ймовірно, вступ до неї відбувся навесні - початку літа 1917 р., коли в життя молодого приват-доцента увірвалася революція. Сповнений велетенських творчих планів, відчуваючи в собі невичерпну кипучу енергію, досить знань, досвіду для великого історичного дійства, але не маючи стійких політичних орієнтирів та практики політичної діяльності, Іван Огієнко згоджується на пропозицію одного із своїх авторитетних колег вступити саме до цієї партії. Її програма проголошувала боротьбу за реалізацію в життя федералістичних ідеалів Кирило-Мефодіївських братчиків, Т.Шевченка, М.Драгоманова та його наступників. Молоді революціонери 1917 р. в прагненні реформувати існуючий політичний лад бачили його як федерацію рівноправних автономних національно-територіальних одиниць, про що і записали в своїй програмі: "Російська держава повинна перетворитись на демократичну республіку федеративну, в якій Україна має займати місце окремого штату". (Програма української партії соціалістів-федералістів. - К., "Час", 1919. - С. 8). Цю думку поділяло багато українських соціалістів, видатних революціонерів. Її сповідував на першому етапі революції і знаний Іваном Огієнком ще по спільній роботі в редакції "Записок Українського наукового товариства в Києві" (1907 р.), голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський, громадянську позицію і науковий авторитет якого, незважаючи на деякі різнобіжності у поглядах, Огієнко високо шанував.

Політичні події розвивалися надто швидко, щоб можна було досягнути їх масштабності і значення. III Універсал Центральної Ради декларував створення УНР у складі Російської федерації. 9 січня 1918 р. IV Універсал уже проголосив Україну самостійною незалежною державою. Ідея федералізму, як перехідна, до того ж у своєрідному трактуванні радянським урядом, на чолі з В.Леніним життєдайною не стала. Про неї українські революціонери-патріоти не згадували. Не беручи дієвої участі у партійній роботі, вважаючи, що своєю активною роботою у різних українських установах він гідно виконував своє призначення, І.Огієнко не звертав уваги на свою приналежність до політичної сили, ідеї якої виявились нежиттєздатними, були скомпроментовані життям. А коли йому нагадали про це, він зрозумів, що саме даний факт біографії може стати на перешкоді в кар'єрі, може виявитися для неї навіть смертельним, а тому зробив все можливе для найшвидшої дезавуації пікантної ситуації, видаючи її за випадкову, епізодичну, не варту уваги. І йому при симпатії сторони, яка виступала з пропозицією увійти до складу уряду, це вдалося цілком. А щоб виправдатися перед історією, І.Огієнко, який ще з студентських років, працюючи під керівництвом професора Київського університету св. Володимира В.Перетца в "Семінарії російської філології" "на чорному дворіщі науки" пізнав надзвичайну цінність і значення для людства архівного документу, присвятив роботі по виявленню і опрацюванню документів минулого часу багато років, співпрацюючи в Київській, Катеринославській, Петербурзькій архівних комісіях та товариствах і залишив наведений документ. Розмова Ф.Швеца з І.Огієнко відбулася в двадцятих числах грудня

VI. Огляди архівних фондів

1918 р. Зміст свідчить, що це була вже не перша їхня розмова на предмет запропонованої І.Огієнку міністерської посади. Отримавши згоду останнього, член Директорії уточнював деталі призначення, давав пораду, як нейтралізувати обставини, що стали цьому на заваді.

Ф.Швець: "Всі згоджуються на те, щоб ви були міністром. Я пізніше випадково взнав, що Ви личитеся в партії соціалістів-федералістів - це для мене була несподіванка. Вважаючи на те, що Ви в партійній роботі участь не приймали, я з свого боку радив би Вам вийти з партії і залишитись безпартійним, взяти участь в творчій роботі на рідній Вам ниві..." І.Огієнко: "... Я люблю Україну всією душею і всім своїм серцем. Я увесь час служив тільки Рідній Україні і ніколи не відмовлявся від тої роботи, яка потрібна була на користь Україні. Соціалістом-федералістом я ніколи не був. Проти моєї волі мене туди хотів записати професор Ганіцький, але я рахував, що тільки на бажанні Ганіцького це все скінчилося. Я син селянина і все життя своє ніколи цього не забував, кожную хвилину пам'ятаючи... про наше занедбане селянство" (спр. 13, арк. 26-29). Зрікшись свого партійного, може і випадкового минулого, І.Огієнко офіційно проголосив, зокрема, в першому числі за 1919 р. двотижневого педагогічного журналу Подільської губернської народної управи "Освіта" (с. 27) про відвідання ним заступника голови правління партії А.В.Ніковського і (в зв'язку із згодою обійняти посаду міністра освіти в уряді УНР) вихід із її лав.

На нашу думку, документ, фрагмент якого вперше оприлюднюється, є не останнім, що засвідчує членство І.Огієнка в українській політичній партії.

Окрему групу документів фонду складає листування І.Огієнка за 1910-1921 рр. Частина його носить службовий характер, інші - приватний. Така різноплановість змісту епістолярії вносить нові факти у відтворення тих чи інших сторінок його біографії. Численний комплекс листів належить переписці І.Огієнка з брусилівчанами, які дуже поважали свого земляка і часто, не соромлячись, перекладали на нього власні проблеми. "Ви Брусилівський авторитет, - писав Давид Турбовський, - і взмозі багато світла дати темним людям, бо вони рахуються з Вами" (1918 р. - Спр. 15. - Арк.3).

Серед кореспондентів І.Огієнка - завідуючий канцелярією Радомишльської земської управи А.Грузький, листи якого залишили подих життя пересічних брусилівчан в 1913-1914 рр. В них хід переговорів по друк статей І.Огієнка з історії Брусилова, їх спільні клопоти по укладенню бруківки біля шкіл міста, відкриття ремісничого училища, обговорення планів шкільних творів з мови і т.ін. (Спр. 15. - Арк. 29-30, 44-45, 64-65, 143-144, 190-191, 220-221, 233-234, 245-246, 254-255, 257-258). Вчитель брусилівського Вищого початкового училища повідомляв І.Огієнка про початок прийому дітей до чергового навчального закладу, про хід збору пожертв для придбання бібліотеки і настійно просив допомоги у придбанні для училища годинника (1916 р. - Спр. 15. - Арк. 87, 88, 93, 94, 98, 99, 169, 170). Законовчитель (вчитель закону Божого) о.Іоан детально описуючи циркулюючі в той час брусилівські плітки звертався з проханням до адресата влаштувати його сина до Київської гімназії, придбати для нього цитрусових і т.п. (Спр. 15. - Арк. 83-84, 100-105, 138). Протягом 1913-1914 рр. в листах С.Литвинчука скарги на скрутне матеріальне становище, нестачу хліба, прохання надати будь-яке місце для роботи, обіцянка за спасіння "благодарение от Всевышнего" (Спр. 15. - Арк. 40-42, 71-72, 152-153, 197-198). В справі - 13 листів місцевого ксьондза Н.Урова (п'ять польською мовою), з яким за їх змістом І.Огієнка зв'язували теплі, дружні, близькі відносини (Спр. 15. - Арк. 22-23, 50, 55, 62-63, 188-189, 192, 194, 202-203, 215-216, 235-236, 247-250).

Поза сумнівом, увагу дослідників привернуть і 20 листів (1911-1918 рр.) університетського товариша, а згодом інспектора народних училищ Радомишльського повіту - А.Зморовича. В них, зокрема, розповідь про спільні зусилля по організації нових освітніх закладів, грошових фондів у Брусиліві (Спр. 15. - Арк. 171, 174), прохання виступити з лекцією і "висловити все, що Ви думаєте про українство, як національний рух, по необхідності вивчати Україну і як це робити" (Спр. 15. - Арк. 131). Події 1917 р. привносять в листи політичного забарвлення. Вони свідчать проте, як українську інтелігенцію в глибинці турбує доля Батьківщини, як уважно вони слідкують за подіями в центрі.

"Може Українська Рада, - пише А.Зморович 29.XI.1917 р., - і врятує Україну, але ціною не меншою, ніж більшовики врятували Росію... підкоримося Австрії... це неминуче, я пишу Вам відверто, знаю, що ви справжній українець" (Спр. 15. - Арк. 5-7). "Дуже хвилююсь за Вашу долю під час більшовицької навали на Київ, - лунає тривога в іншому. - Хочу порадитись, що мені робити? Вихати з України чи ні?" (Спр. 15. - Арк. 222-224). І

VI. Огляди архівних фондів

в цьому листі не лише турбота про товариша, а величезна довіра до нього, готовність будувати своє подальше життя за його порадою, які б кардинальні кроки для цього було б необхідно здійснити.

Родинне листування в цій групі документів займає незначне місце. Тим самим цінність їх зростає, оскільки вони розкривають особисті, родинні стосунки. Архів зберіг листи братів Івана Івановича - Михайла і Василя, племінників Івана Назаренка і Івана Огієнка. Всі вони демонструють повагу до адресата, наповнені розповідями про свій нелегкий побут, міські новини, військову службу, фронтові події (Спр. 15. - Арк. 147-148, 158, 184, 204, 207, 230, 253, 264-265). В одному з них драматичне повідомлення про смерть матері І.Огієнка (Спр. 15. - Арк. 75-76).

Слід зазначити, що нами названо далеко не повний перелік листів дописувачів І.Огієнка. В великому комплексі листів чисельні звернення про надання допомоги у вирішенні тієї чи іншої справи його односельців, зовсім незнайомих адресату людей (Спр. 15. - Арк. 3-4, 52-53, 81-82, 92-93, 1-2-103, 115-116, 129-130, 163-164, 167-168, 199-200, 240, 251-252). Так, наприклад, в листі, який надійшов з далекої Сибірської губернії, шкільний вчитель Беднітта писав: "Я навчаюсь наголосу по складених Вами книжечках. Дуже прошу зазначити мені книгу для практичних занять і кращого засвоєння наголосу" (Спр. 15. - Арк. 15). З Кишинєва викладач духовної семінарії В.Курдиківський звертався з проханням допомогти йому в оволодінні українською науковою термінологією (Спр. 15. - Арк. 228). Вчитель з Полтавщини К.Щербак висловлював щире подяку І.Огієнку "за той вплив, який Ви справили на мене... який запалив мене до студіювання рідної мови, рідної науки..." (Спр. 13. - Арк. 9-10).

Особливу цінність епістолярної спадщини, яку збережено у фонді, мають листи до І.Огієнка визначних діячів науки і культури України В.Біднова, В.Маслова, А.Назаревського, В.Перетца, С.Русової, О.Шахматова, перших шкільних вчителів Івана Івановича О.Ртищєвої та І.Сливки. Вони висвітлюють рівень стосунків І.Огієнка із науковими колегами, доповнюють біографії кожної із сторін. Так, зокрема, академік О.Шахматов, зацікавлений науковою роботою молодого І.Огієнка, у листі від 31 листопада 1909 р. просить учасника "Семінара російської філології" надіслати йому всі свої праці (Спр. 15. - Арк. 91, 145). Університетський наставник І.Огієнка В.Перетц у листі, датованому 1910 р., висловлює підпідпінному своє обурення з приводу зловживання ним відповіддю на листи начальника Київського департаменту середніх шкіл А.Синявському (Спр. 15. - Арк. 74). В.Маслов просить, щоб Іван заніс йому книгу "Історія канонізації" (Спр. 15. - Арк. 13).

Ймовірно, на призначення товариством Червоного Хреста в Кам'янці-Подільському, яке очолював у 1919 р. І.Огієнко, сестрою-жалібницею у Панівецький військовий шпиталь С.Русову, вона надіслала голові товариства рішучу відмову від нього, мотивуючи неможливістю поєднання роботи в департаменті освіти та в шпиталі (Спр. 13. - Арк. 58-59, 62-63).

Серед переписки І.Огієнка офіційного характеру привертають увагу листи міністра освіти часів гетьманщини В.Прокоповича, в одному з яких, датованому 1 квітня 1918 р., він прохав професора скласти програму "З історії української мови з діалектологією і по граматиці, щоб їх в свій час можна було розіслати учителям" (Спр. 13 - Арк. 68). В наступному листі від 13.04.1918 р. нова пропозиція - підготувати систематичний курс української граматики з історичним нарисом розвитку української мови. "Я сподіваюсь, - писав В.Прокопович, - що Ви не одмовитесь до Ваших попередніх праць на користь рідній школі, додати ще й новий труд, який забезпечив би цілком інтереси 3-х і 4-х класів гімназій і вищих початкових шкіл в навчанні рідній мові" (Спр. 13. - Арк. 69).

З міста Жванця на Поділлі голова Українського культурно-освітнього товариства "Просвіта" ім. І.М.Стешенка Г.Степура в зверненні від 24 вересня 1919 р. повідомляв про уповноваження ради "просити високоповажного добродія не одмовитись прийняти титул Почесного довічного члена товариства і бути його радником і авторитетним заступником-оборонцем" (Спр. 13. - Арк. 1-2).

Все свідоме життя І.Огієнко був завзятим бібліофілом, книгознавцем, дослідником видавничої справи на теренах України. В результаті революційних подій був змушений залишити в Києві багатотисячну приватну бібліотеку. В Кам'янці він знову докладав багато зусиль, щоб поновити її й поповнити як новими, поточними, так і рідкісними виданнями, а також періодикою. Він енергійно береться за створення університетської книгозбірні. Дарує їй книжки з власної бібліотеки, звертається за допомогою до студентів, громадськості міста, освітніх та наукових закладів як на теренах України, так і за її межами.

VI. Огляди архівних фондів

Свідченням такого звернення, зокрема, є лист з Румунії від 25 травня 1920 р., автором якого був представник Надзвичайної дипломатичної місії УНР в цій країні І.Чопівський, який повідомляв ректора університету, головноуповноваженого міністра уряду УНР, що наслідком його звернення до Румунської академії наук отримав "десять пудів книжок для бібліотеки університету, які надішлемо Вам в найближчий термін, разом з каталогом... Через сотника Міхальського надсилаємо третій і останній транспорт книжок з літаком Р-70" (Спр. 99. - Арк. 44).

Продовжуючи тему університетської книгозбірні, необхідно відзначити, що відчинена вона була для всіх бажаючих і обслуговувала як заклади освіти, державні установи, так і військові підрозділи. Дізнавшись про таке широке функціонування вузівської бібліотеки та її евакуацію до Тарнова, голова культурно-освітньої комісії Тарнівської філії товариства допомоги біженцям з України в Польщі в одному з листів від 16 грудня 1921 р., що збереглося у фонді університету, просив ректора не відмовити "в ласкавій передачі комісії в тимчасове користування дуже цінної бібліотеки Кам'янецького університету, яка знаходиться у Вашому розпорядженні..." (Спр. 40. - Арк. 5-6). У відповідь І.Огієнко відразу ж звернувся до міністра освіти з проханням задовольнити звернення комісії.

У фонді Кам'янець-Подільського українського державного університету, окремі документи з якого ми залучаємо до наукового обігу, зберігається комплекс листування суто службового характеру, які чекають окремого дослідження. Значна кількість їх включена до двотомного видання "Вибрані листи Івана Огієнка (митрополита Іларіона)", який готується на базі Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства і незабаром побачить світ.

Нижче ми друкуємо спогади вчителя Брусилівської чотирирічної початкової міністерської (державної) школи Івана Григоровича Сливки

ШКІЛЬНІ РОКИ ІВАНА ОГІЄНКА

1918 р.

" 26 літ назад в вересні до Брусилівської початкової школи прийшов я, як був відчинений прийом нових учнів, прийшла бідна вдова Огієнко. Привела до школи свого мизинця-хлопчика. Цей хлопчик незабаром виявився дуже здатним і дуже працьовитим до науки. Він дуже цікавився книжками і поки скінчив школу перечитав майже всі книжки, які були в шкільній бібліотеці.

Вже на 4-му році свого навчання він почав складати вірші. Це виявилось випадково.

У школярів Брусилівської школи самою любимою грою була гра в "Тараса Бульбу". Раз зимою випав сніг. Школярі проти вікон учителя вистроїли з снігу фортецію, поділились на дві партії і розпочали гру в війну. Гра вийшла дуже вдачна. Меж школярами грающих у війну було багацько балачки. Незабаром декотрі школярі докладають учителю, що Огієнко описав цю війну в стихах. А ну, покажи, що ти там написав, каже учитель. Школяр витяг з під парти цілу тетрадь. На скількох сторінках віршами було написано, як школярі воювали фортецію, хто отличився, як знатний воїн. Вірші були написані під впливом казки "Конек Горбунек". Звичайно вірші не мали розміру, но рифмовані були доладно, зміст вірша був дуже складний.

Через деяке время скоївся другий випадок. Був перший день великого посту. Треба зазначити, що брусилівські школярі збирались до школи завше дуже рано. Аби тільки починало світати, як школярі біжать вже до школи. Поки начнуть уроки, вони в снігах школи та в класах вигадують всякі виграшки.

Оден школяр приніс собі на сніданок невеличкий хлібний витрибок. Товарищі, побачивши в нього цей хлібчик надумали таку штуку. А давайте, хлопці, пограємо в "Петриченка". Як женити, так женити. Зараз же обрали старостів. Старший староста хліб приносить наяву за молодого та в перший клас, де знаходилася школярка, котра була до сподоби молодому. В посажонні батько й мати, музики, піп і все інше. За яких 15-20 хвилин скоїлось весілля. Музика грали, хлопці, дівчата, батьки і гості танцювали, замість горілки частували квартою води з діжки, яка стояла в снігах.

В Брусилівській школі було заведено, щоб перший урок завжди займав священник - законоучитель.

Поки прийшов на урок законоучитель, школярі встигли не тільки скоїти весілля, але Огієнко успів описати це весілля віршами.

Після уроку законоучителя вчитель, війшовши в клас, помітив в класі щось незвичайне. Школярі щось метушилися, усміхаються, обертаються в той бік, де сидить

VI. Огляди архівних фондів

Огієнко, нахилиються, нібито хотять заглянути до його під парту. Одним словом натякають учителю заглянути до Огієнка під парту. А сам Огієнко сидить і неповорухнеться. Весело подивляється на вчителя. Це вчителя зацікавило, що за знак. Ану покажи, козаче, що це в тебе там під партою? Як це вчитель вказав, не встиг Огієнко показати учителю, що в нього під партою, школярі почали вигукувати: "Огієнко написав "стишки". Оглав цього вірша був такий: "Сказка о томъ, какъ Петреченко женили великимъ постомъ". Вірші закінчувались такими словами: "...вотъ и моей сказкъ конецъ, пришель батюшка отецъ". В цих віршах в гумористичному тоні було розповідано як прийшов до школи з хлібом Петреченко, як школярі женили Петреченка. Одним словом віршами було написано оповідання на 4-х сторінках тетраді.

Школяр Огієнко пробував свої окремі писати вірші, але пробував писати і кореспонденції в газету "Сельскій вѣстник". Ця газета одержувалась в Брусилівській школі і завжди Огієнко, як дуже цікавий хлопець брав читати цю газету. Часом в "Сельському Вѣстнике" містились кореспонденції з сусіднього села Соловієвки. Але завше кореспонденції Соловієвки були брехливого змісту.

Раз школяр Огієнко питає вчителя: "а чи не можна й мені написати в газету про Брусилів?" "Що ж пиши", відповів йому вчитель. Незабаром приносить він до вчителя довгезну статтю, ціле оповідання про те як трудно жити на світі Брусилівським селянам, а особливо про те що серед скінчивших школу багато таких, котрі прагнуть вчитись даліше і неможуть через недостатки батьків. Учитель значно скоротив цю працю школяра, дав йому переписати наново, а потім післав її до редакції газети "Сельскій Вѣстник". Місяця через два чи через три ця кореспонденція була напечатана в газеті і даже з підписом. Хлопець був дуже цьому радий.

Після випускного екзамену приходить до вчителя мати Огієнка за порадою, що їй даліше робити із своїм сином. І до цього вона нераз, як тільки зустрінеться зі вчителем денебудь на шляху, чи в іншій місті, завше запитує: "а як там вчиться мій Ванько, чи не балується часом?" На всі ці запитання получала відповідь: "ваш син вчиться дуже гарно й не балується, дав би Бог, щоб хоть би 1/10 частина школярів вчилася так, як Ваш син, то учителю його праця в школі видавалась неважкою працею, а за відразу". При цьому треба зазначити, що класи Брусилівської школи були битком набиті [...] Бідна вдова знала, що її син має дуже велику охоту до навчання, а крім цього її дуже не хотілось віддавати свого мизинця в науку до шевця, або кравця. На старших своїх синах і дочках вона бачила який то гіркий і важкий хліб отих брусилівських ремісників. Да і її покійний чоловік сам був кравець. Працював він гірко, а як вмер, то залишив тільки стару хату та невеличкий городець. Бідній вдові прийшлося дуже гірко працювати, щоб пристроїти дітей і вивести їх в люди.

Учитель, маючи на увазі, що в Київській губернії єсть тільки дві школи, в які можуть прийняти вдовиного сина на казенний рахунок. Це: Київська военно-хвершальська школа і Коростишевська учительська семинарія, посовітовав вдові віддати свого сина до хвершальської школи, як раз син її має підходящі літа, щоб поступити в цю школу, а в учительську семинарію він ще малолітній. "Нехай скінчить хвершальську школу, а там він зможе найти дорогу до лучшої долі", радив учитель. Учитель не ошибся.

Хлопець гарно скінчив школу по 1-му розряду, военне міністерство надало йому право вибрати собі посаду военного хвершала в любому місті.

Хлопець вибрав собі посаду хвершала в психіатричній відділу Київського военного госпиталю. На цій посаді він получав 14 крб. в місяць. І от хлопець купує собі книг, за 10 крб. в місяць наймає собі репетитора і готується до іспитів на атестат зрілості. Із свого жалування він не тільки платить репетиторські але посилав і своїй старенькій матері. Через два роки він склав іспит на атестат і поступив в Київський університет.

Будучи учеником хвершальської школи, студентом, учителем комерційної школи, гімназії, приват-доцентом він ніколи не гнушався своїми товаришами односельчанами, не цурався їх компанії, не тільки заходив з ними в компанії, но і допомагав їм, чим тільки міг. Ще будучи студентом, організував в Брусиліві першу потребительську лавку. На первих порах був як то кажуть: і швец і жнец і в дуду і грець. Сам прикажчик, сам касир, сам і казначей. Два роки назад його трудами в Брусиліві відкрита початкова школа. Учитель (бувший) Брусилівської низшої школи І.Сливка.

Філіал держархіву Хмельницької області у м.Кам'янець-Подільському. Ф. Р-582. - Оп. 1. - Спр. 13. - Арк. 24 - 25 зв.